
**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 351.74(091)

Чисніков Володимир Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2020-7298

**ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЛЬВА ТОЛСТОГО В КИЄВІ
8–12 листопада 1910 року:
ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ
(до 110-річчя з дня смерті письменника)**

У статті аналізуються маловідомі архівні матеріали про вшанування студентами та ліберально налаштованою професурою м. Києва пам'яті всесвітньо відомого письменника Л.М. Толстого, почесного члена Київського університету св. Володимира. Крім того, висвітлюються дії Київської поліції, завданням якої було “не допускати в місті ніяких демонстрацій і зборищ; вживати всіх законних заходів до попередження заворушень, а в разі їх виникнення – придушувати такі з самого початку, діючи рішуче, без зволікань”. Наведені автором витяги з рапортів Київського поліцмейстера й інших поліцейських чинів свідчать, що з поставленим завданням поліція “успішно впоралася”.

Ключові слова: Л.М. Толстой, Київська поліція, Міністерство внутрішніх справ, Департамент поліції, Київське охоронне відділення.

7 (20) листопада 1910 року, о 6 годині 05 хвилин на глухій станції Астапово, Рязано-Уральської залізниці, у скромному будиночку начальника станції від запалення легень помер всесвітньо відомий письменник і мислитель, почесний член Київського університету св. Володимира Лев Миколайович Толстой.

Слід сказати, що до можливої смерті письменника Міністерство внутрішніх справ і Департамент поліції, зокрема, почали готуватися заздалегідь. 5 листопада 1910 р. губернаторам направлено телеграму за підписом товариша Міністра внутрішніх справ і начальника Корпусу жандармів генерал-лейтенанта П.Г. Курлова, в якій пропонувалося в разі смерті Толстого не чинити протидії служінню панахид. Водночас за організаторами і присутніми належало “встановити пильне спостереження і жодним чином не допускати ніяких виступів антиурядового характеру” [1, с. 194–195].

У той же день київський поліцмейстер фон Ланг підписав секретний наказ, який передбачав комплекс заходів, спрямованих на попередження демонстрацій і заворушень у разі смерті Л.Н. Толстого, які можуть бути в місті. З цією метою підлеглим пропонувалося:

1) помічникові поліцмейстера Ворончуку перебувати безпосередньо в будівлі університету св. Володимира. У його розпорядження призначався наряд у складі: пристава Либідської дільниці, 5 помічників пристава, 28 околоточних наглядачів, 26 кінних стражників і 140 піших городових. Увесь цей наряд мав знаходитися у дворі Либідської дільниці під наглядом пристава Цибенка, щодня, з восьмої години ранку до закінчення занять у вищих навчальних закладах.

2) в.о. помічнику поліцмейстера Книговському доручалося “спостереження за настроями в комерційному інституті”. У разі необхідності йому надавалося право викликати частину наряду, який знаходився в будівлі Либідської дільниці.

3) пристав Старокиївської дільниці Тюрін повинен “наглядати за вищими жіночими курсами” і в разі потреби використовувати наряд поліції від своєї дільниці в складі двох околоточних наглядачів і десяти городових на чолі з помічником пристава.

4) пристава Бульварної дільниці Пілецькому пропонувалося з нарядом своєї дільниці в повному складі перебувати на місці. У його обов’язки входили: “загальний нагляд за Політехнічним інститутом, зранку до закінчення занять, особливо наглядаючи за студентами, не допускаючи зборищ і масового руху їх у місто”. На допомогу Пілецькому призначався пристав Рапота з нарядом його дільниці.

5) у поліцейських дільницях міста обов’язково мали знаходитися: наряд у складі 2-х околоточних наглядачів і 10-ти городових із приставом або його помічником на чолі, які зобов’язані “бути завжди готовими вийти на першу вимогу”.

6) пристави і їх помічники зобов’язані були щодня, після закінчення занять у вищих навчальних закладах посилати містом патрулі й кінні роз’їзди, а також періодично обходити і об’їжджати вулиці особисто “для спостереження за справністю постової служби і надання відповідних вказівок постовим городовим”. Загальний нагляд і забезпечення порядку на вулицях покладалися на чергового помічника поліцмейстера.

7) упродовж наступних днів пропонувалося посилити в м. Києві спостереження за місцями скупчення публіки: базарами, площами, скверами, садами, бульварами та іншими громадськими місцями. На всіх цих об’єктах повинні бути спостережні пости “з околоточних наглядачів або досвідчених і тямущих городових, які зобов’язані негайно доносити пристава про всяку появу натовпу”.

8) наряди, призначені в театри та інші розважальні місця, слід було, за можливості, посилити. На них покладалися обов’язки “суворо стежити за дотриманням повного порядку і тиші під час вистав і ніяких демонстративних виступів не допускати як з боку окремих відвідувачів театру, так і з боку адміністрації”, не допускати перерви або припинення вистав. Призвідників і порушників порядку

пропонувалося “затримувати для посвідчення особи і залучення до законної відповідальності”.

9) усі чергові чини поліції зобов’язані були “суворо стежити за довіреними їх наглядом місцями” і про все помічене негайно ж доповідати поліцмейстеру по телефону.

10) не допускати ніяких демонстрацій і зборищ; вживати всіх законних заходів до попередження заворушень, а в разі їх виникнення – “придушувати такі в самому початку, діючи рішуче без зволікань”.

11) для сприяння чинам поліції під час придушення заворушень надавалася сотня козаків Уральського козачого полку, яка мала знаходитися на подвір’ї міської поліції в розпорядженні поліцмейстера [2, арк. 13-зв.].

Після отримання звістки про смерть Льва Толстого події в Києві, згідно з рапортом поліцмейстера, розвивалися так:

“... 7-го листопада:

О 10 ¹/₂ год. ранку на вулицях рознощики газет почали продавати випущені телеграми про смерть письменника графа Л.М. Толстого, а об 11 ¹/₂ год. ранку групи студентів і курсисток почали ходити взад і вперед по Володимирській вулиці, біля будівлі університету; о 3 ¹/₂ год. дня з боку Володимирської та Караваєвської вулиць з’явилися курсистки кількістю до 200 душ і, йдучи по 2–3 разом, попрямували до будівлі вищих жіночих курсів, але нарядом поліції в приміщення курсів вони допущені не були, їх розігнали” [Там само арк. 28].

На наступний день Рада університету св. Володимира на своїй екстреній нараді обговорила питання про вшанування пам’яті Л.М. Толстого і одногосно прийняла рішення: встановити в актовій залі університету бюст письменника; заснувати премію його імені за кращий твір з російської літератури і влаштувати публічне урочисте засідання в актовій залі університету [3, арк. 8].

“... 8-го листопада:

а) після отримання телеграми про смерть графа Толстого, Рада професорів університету св. Володимира, приступивши до обговорення програми вшанування пам’яті Толстого як колишнього почесного члена університету, скасувала у цей день читання лекцій, тому всі аудиторії були закриті, і студенти до університету були допущені тільки в нижній коридор. У будівлі університету, на прохання навчального начальства, біля кожної аудиторії та університетської церкви були розставлені наряди військ і поліції для охорони від насильницького вторгнення студентів. Студентів зібралося в університетському коридорі до 2000 чоловік, вони обговорювали питання про вшанування пам’яті письменника, причому одні вирішили обрати делегата до ректора університету для з’ясування питання вшанування, інші ж пропонували вирішити це самостійно, а саме: проспівати “вічну пам’ять”, спокійно розійтися і оголосити триденний страйк у зв’язку зі смертю Толстого. На цьому ґрунті між студентами відбувалися дебати. Потім почали співати “вічну пам’ять”; після того студенти пішли з університету. Коли йшли, то вимовляли образливі слова на адресу поліції і військ. Виходячи з університету, студенти зупинялися на ґанку і утворили натовп, тому чинами поліції їм було

кілька разів запропоновано розійтися, але вони цього не виконували, пояснюючи, що не підуть до тих пір, поки їм не буде оголошена вироблена професорами програма вшанування. Помічник проректора, за розпорядженням ректора університету, вийшов до студентів і пояснив, що програму їм не оголосять, вони можуть не очікувати і розходитися.

Після цього чинами поліції було категорично запропоновано студентам розходитися, і коли студенти у відповідь почали співати “вічну пам’ять”, їх розігнали натиском пішого і кінного наряду. Студенти попрямували в різні боки, а деякі з них – на Володимирську вулицю, зупинилися на перехресті Володимирської та Фундуклеївської, тут в той час когось із натовпу поранили в руку, тому лікар “швидкої допомоги” робив перев’язку, ця обставина привернула увагу студентів, які йшли від університету. Натовп збільшувався, на допомогу поліції викликали артилеристів, які чергували на подвір’ї міської поліції. Натовп під натиском військ і поліції почав відступати на тротуари і розходитися. Тут отримали легкі ушкодження курсистка і три студенти. О третій годині дня на Фундуклеївській вулиці, з боку Володимирського собору, з’явився новий натовп, переважно зі студентів і курсисток. Нарядом натовп було затримано на Фундуклеївській навпроти Театральної. Задні ряди натовпу, притиснуті кінними військами і городовими, виламали вікна в деяких магазинах на Фундуклеївській вулиці.

Близько четвертої години дня всіх розігнали, а на вулицях відновили порядок. З натовпу, за розпорядженням охоронного відділення, були арештовані на Володимирській вулиці: син дійсно(го) ста(тського) радника Микола Олександрович Рейнбот і акушерка Єлизавета Яківна Міндлін, які були затримані при Старокиївській дільниці і потім звільнені: перший – у день арешту, а Міндлін – 9 листопада.

б) у Політехнічному інституті з дев’ятої години ранку почали збиратися великими групами студенти-політехніки і до 11 години їх зібралось понад тисячу осіб, після чого у великій фізичній аудиторії відкрилася, з дозволу директора, сходка, присвячена пам’яті Толстого. На сходці кілька разів співали “вічну пам’ять” і були винесені резолюції; між іншим обговорювалося питання про влаштування громадянської панахиди біля університету, але думки розходилися і до певного висновку не прийшли. Сходка закінчилася о 5 годині вечора і студенти розійшлися з інституту, не порушуючи порядку на вулицях; ніяких інцидентів і сутичок з поліцією, що охороняла інститут, не було.

в) у Комерційному інституті з десятої години ранку прийшли студенти, до звичайних занять не приступили, а ходили по коридорах і аудиторіях. Потім стали обговорювати питання про відрядження від інституту делегатів у Ясну Полянну на похорон Л.М. Толстого. Багато студентів, побувавши в інституті, йшли і поверталися назад, так що зранку і до другої годин дня перебувало в інституті до 700 осіб. О другій годині дня з дверей чорного ходу інституту стали виходити у двір студенти без головних уборів, співаючи “вічну пам’ять”, групувалися недалеко від дворової ретиради, але нарядом поліції спів було припинено, а співаючих видалено з двору.

г) у приміщенні вищих жіночих курсів, на Фундуклеївській вулиці, до десятої години ранку почали збиратися курсистки; зібравшись кількістю до 400 душ, курсистки в 10 ¹/₂ год. проспівали в коридорах “вічну пам’ять”, а після виходу з будівлі співали так само біля воріт. Потім попрямували по Фундуклеївській вулиці, де на розі Володимирської їх розігнав кінно-артилерійський роз’їзд і поліція.

д) о 12 годині дня в приміщенні технічних курсів Пермінова зібралося до 300 слухачів, які влаштували сходку і вирішили припинити заняття у всіх аудиторіях упродовж трьох днів: 8, 9 і 10 листопада. Після цього, не приступаючи до занять, слухачі розійшлися спокійно” [2 арк. 58–59].

На наступний день, згідно з рапортом Київського поліцмейстера, події, пов’язані зі смертю Льва Толстого, набули в Києві “...більш загрозливого характеру громадському порядку і державній безпеці”.

“... 9-го листопада:

а) через закриття університету нарядом поліції, доступ студентів на площу перед будівлею університету був припинений зранку. До 11 години ранку студенти університету та інших навчальних закладів стали збиратися на прилеглих до університету вулицях, переважно на Володимирській, Фундуклеївській та інших сусідніх вулицях, а до 12 год. на площі перед будівлею міського театру і вище по Володимирській вулиці, до Прорізної було багато учнівської молоді, що ходила по тротуарах взад і вперед. Ця публіка весь час робила спроби згуртуватися, але щоразу її розганяли кінні роз’їзди козаків і городових, а також наряди поліції. У кількох місцях публіка намагалася згуртуватися і співати “вічну пам’ять”, але такі спроби припинялися.

Так тривало зранку до третьої годин по полудні, коли з боку Політехнічного інституту підійшли студенти, які були в інституті на дозволеній сходці, змішавшись з натовпом на тротуарі на Фундуклеївській вулиці, проти міського театру, почали співати “вічну пам’ять”. Поліція і козаки розганяли присутніх на тротуарі, але частина з них, зокрема студенти університету, політехніки, комерсанти і слухачки вищих жіночих курсів, наполегливо продовжувала спів, чому всіх їх, у кількості 107 осіб, було затримано і відправлено в Старокиївську дільницю. Особи ці настільки неслухняними стали, що, будучи вже заарештованими і слідуючи під конвоєм до відділку, вони продовжували співати на вулиці “вічну пам’ять”. У числі цих затриманих були і такі, які на вимогу чинів поліції припинити спів і розходитися, кидали камінням у чинів поліції, причому завдали ударів околочному наглядачеві Москаленку і козакам Філіпенку та Пушкаруку. Таким завзяттям вони впливали на натовп, який в кількох місцях після того намагався заспівати “вічну пам’ять”. Хто саме кидав камінням у стражників – з’ясувати не виявилось можливим, але встановлено, що в наглядача Москаленка кинув каменем і завдав йому удару студент Політехнічного інституту Івашин, якого затримали там же на місці.

б) у Політехнічному інституті відбулася вже друга сходка студентів, яких зібралося понад тисячу осіб, при чому на сходці співали “вічну пам’ять”, а в

аудиторії були вивішені білі і чорні прапори, що мали значення жалоби; обговорювався порядок вшанування пам'яті Толстого. На сходці було вирішено вийти з інституту, натовпом пройтися вулицями, співаючи “вічну пам'ять”, і влаштувати в місті громадянську панахиду, але присутність посиленого наряду поліції і козаків перешкодило цьому, і близько другої години дня студенти поїхали в місто у вагонах трамваїв, а частина вирушила пішки. Більшість з них, як потім виявилось, попрямували до міського театру, внаслідок чого і з'явився інцидент, описаний вище в 3-му пункті літ. А.

в) Комерційний інститут. Входи в інститут і аудиторії були закриті, адміністрацією інституту вивішені оголошення про закриття інституту на 9 і 10 листопада. Для запобігання заворушенням біля інституту поставлено наряд поліції. Після 3-ї години дня з Фундуклеївської вулиці до інституту прямували, співаючи, студенти Політехнічного і Комерційного інститутів без головних уборів, але наряд поліції і козаки їх розігнали і не допустили в інститут, причому в цьому місці був у наряді околочний наглядач Либідської дільниці Пономарський, якого оточив натовп, і він змушений був оголити пашку, але нікому поранень не заподіяв.

г) у жіночому медичному інституті слухачки інституту, кількістю близько тридцяти, намагалися проспівати “вічну пам'ять”, але на першу вимогу городових, які перебували в наряді, негайно і без протесту розійшлися.

д) у Південно-Російському машинобудівному заводі до роботи стало 517 осіб. До полудня робота йшла як завжди, а о 12 годині робочі, вирушаючи на обід, у дворі заводу співали “вічну пам'ять”, після чого розійшлися по домівках, а після обіду стало до роботи тільки 262 людини ...

При розгоні натовпу на вулицях упродовж 9 листопада нарядами війська і поліції, постраждали такі особи: о 12 год, 50 хв. дня проти будинку № 22 по Фундуклеївській вулиці, акушерка Гзель Герміна, 27 років, живе по Великій Житомирській вулиці, в будинку № 27, була збита з ніг конем і отримала забиту рану лівої брови. Медична допомога їй надана на місці “швидкою допомогою”.

О 3 1/2 год. дня, біля міського театру, кінний стражник Тарас Філіпенко, 30 років, отримав забої грудей і двох пальців лівої руки.

О 3 год. 5 хв. дня проти будинку № 23 по Фундуклеївській вулиці козак І-го Уральського козачого полку Микола Чертоголов впав з коня і при падінні отримав перелом гомілки правої ноги. Чертоголов візником був відправлений на станцію “швидкої допомоги”, а звідти – до військового госпіталю. О 3 1/2 год. дня, біля міського театру, кінний стражник Тарас Філіпенко, 30 років, отримав забої грудей і двох пальців лівої руки.

О 3 годині 35 хв. дня, проти міського театру, студент Політехнічного інституту Данило Приволік, 20 років, живе на Львівській вулиці в будинку № 31, ударом нагайки отримав забиту рану голови.

О 4 1/2 год. проти будинку № 17 по Фундуклеївській вулиці селянин Михайло Маковський, 42 років, (з вигляду – чорнороб) отримав садно пальця правої ноги, – віддушив кінь.

На розі Бібіковського бульвару і Володимирської вулиці городовий кінної варти Арсеній Горохольський, 27 років, розганяючи натовп, упав із коня на бруку і отримав вивих ступні правої ноги. Горохольському надано допомогу фельдшером Старокиївської дільниці.

В інших випадках постраждалим було надано допомогу на станції “швидка допомога”. Важко травмованих, за винятком козака Чертогорова, як з одного, так і з іншого боку, – не було [Там само, арк. 59–60 зв., 62].

О 19 годині цього ж дня під керівництвом Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора генерал-ад'ютанта Ф.Ф. Трепова відбулося засідання комісії, створеної з метою запобігання заворушенням, що виникли у зв'язку зі смертю Л.М. Толстого. До складу комісії увійшли: 1) помічник командувача військами Київського округу генерал від інфантерії барон А.Є. Зальц, 2) в.о. Київського губернатора А.Ф. Гіреч, 3) начальник штабу округу генерал-лейтенант М.В. Алексеєв, 4) керуючий канцелярією генерал-губернатора Б.А. Булгаков, 5) начальник Київського губернського жандармського управління генерал-майор К.Х. Леонтьєв, 6) діловод 3-го відділення канцелярії генерал-губернатора П.І. Забутін, 7) його помічник по м. Києву підполковник А.Л. Іванов, 8) прокурор Київської судової палати дійсний статський радник Д.С. Кукуранов, 9) начальник Київського охоронного відділення підполковник М.М. Кулябко, 10) в.о. Київського поліцейського Бердичівський поліцейський титулярний радник І.К. Машир.

Після заслуховування доповідей Машира, Кулябка і Гіреча комісія одноголосно постановила: 1) негайно звільнити заарештованих, за винятком двох, що кидали камінням, роз'яснивши їм, що у разі повторного затримання вони будуть піддані передбаченому законом покаранню; 2) про цю постанову повідомити директору Політехнічного інституту і доручити йому взяти зі студентів-політехів обіцянку не брати участі в будь-яких вуличних заворушеннях і 3) визнати за необхідне для припинення заворушень призначити такі наряди: два ескадрони 2-ї кінно-гірської артилерійської дивізії в Бульварну і Либідську дільниці і чотири сотні козаків у резерв в казарми Уральського полку, чотири чергові роти, розподілені на колишніх місцях і п'ята рота – в будинку навпроти будівлі Політехнічного інституту на Шулявці [Там само, арк. 22–23 зв.].

У той же день начальником штабу Київського військового округу Алексеєвим був підписаний наказ, згідно з яким “для сприяння поліції по припиненню заворушень, очікуваних 10 листопада”, цивільній владі виділялися необхідні військові частини. При цьому пропонувалося “видати на руки козакам і нижнім чинам встановлену кількість бойових патронів”, а в разі розгону натовпу, вони мають “діяти енергійно, попереджаючи натовп сигналами на барабані, горні і трубі, розганяючи кінями, рухаючись рисью” [1, с. 199].

У ці дні співробітники Київського охоронного відділення працювали в умовах підвищеної готовності. 9 листопада начальник Київської “охранки” підполковник М.М. Кулябко направив начальнику київського відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць абсолютно секретне повідомлення, в якому вказувалося:

“...Від агентури отримані відомості, що серед залізничних службовців йдуть жваві розмови про Льва Миколайовича Толстого, висловлюється бажання, в разі його смерті, припинити в цей день усі роботи. Особливо багато говорять про це майстрові: Радзівєвський, Донцов, Семітульніков, Микола Морозов, Пінхатко і Сергій Сердюк” [4, арк. 3].

Однак побоювання київської влади про те, що 10 листопада стане днем ще більшої непокори поліції і військам з боку страйкуючих студентів, не справдилося. У рапорті Київського поліцмейстера повідомлялося:

“...10-го листопада:

у Політехнічному інституті в цей день зібралось близько 600 студентів, які продовжили обговорення питання з приводу смерті Толстого, але ніяких резолюцій не ухвалили і до четвертої години дня всі розійшлися по домівках без порушення порядку на вулиці, взагалі цей день пройшов у місті абсолютно спокійно” [2, арк. 60 об.].

Зауважимо, що в цей день на ім'я Київського градоначальника надійшла поштова картка, на якій друкованими літерами було написано: “Якщо не припинять насильства і козаки їздитимуть тротуарами, то завтра Вас буде вбито. Вшанувати пам'ять Толстого ніхто не заборонить. Соромно! І.К. П.А. К.К.” [Там же, арк. 27].

Події 11 листопада пройшли без особливих протистоянь студентів і поліції. У рапорті Київського поліцмейстера, зокрема, вказувалося:

“11-го листопада:

а) у цей день почалося читання лекцій у вищих навчальних закладах після триденної перерви. У місті порядок не порушувався жодними проявами. В університет, за клопотанням ректора університету, призначили наряд поліції і військову частину для попередження можливих заворушень, через невдоволення багатьох лівих студентів ректором. В університет у цей день на лекції прибуло близько 2000 студентів. Лекції почалися о 10 годині ранку лише в деяких аудиторіях, причому відбулися в повному обсязі 5 лекцій. Об 11 1/2 год. ранку в коридорі другого поверху будівлі університету влаштували, без дозволу ректора, сходку, на якій були присутні близько 300 осіб. Сходкою керував і був головою студент Семенов, а студент Харито виголосив промову, почавши так: “У великі толстовські дні наша реакційна професура, замість порозумітися зі студентами, зустрічає нас багнетами”. Потім говорив про Толстого як про письменника і мислителя, закінчив словами: “Професори хочуть заглушити молоде студентство, але вільний дух студентів був і вічно буде існувати”. На сходці були нашивдк прочитані заздалегідь підготовлені резолюції: 1) висловити протест і осуд раді професорів за те, що рада нічим не вшанувала пам'ять Толстого; 2) ректору університету – осуд за вжиття заходів щодо охорони університету; 3) приєднатися до студентів Петербурзького університету, які виробили програму щодо боротьби, в пам'ять про Толстого, за скасування смертної кари; 4) послати телеграму членам Державної Думи соціал-демократичної фракції, в якій висловити свою солідарність з ними в боротьбі за скасування смертної кари і 5) послати телеграму А.Л. Толстий з висловленням співчуття з приводу смерті Толстого.

Після цього, стоячи на колінах, проспівали “вічну пам'ять”, причому викинули білий прапор з чорною облямівкою і з написом чорними літерами: “вічна пам'ять

Л. Толстому”. Все це студенти виконали в коридорі тихо і швидко так, що коли ректор покликав поліцеймейстера, який перебував у будівлі університету з нарядом, то сходка вже закінчила спів.

Прибувши на місце сходки, я в категоричній формі зажадав припинити сходку і розійтися, в іншому випадку всі учасники сходки будуть арештовані. Таку вимогу я оголосив за угодою з ректором університету професором Цитовичем, який просив мене, з метою досягнення спокою в майбутньому, не арештовувати студентів, якщо вони підкоряться вимозі і розійдуться.

До студентів я прибув з нарядом городових і ротою солдатів. На мою вимогу студенти висловили згоду розійтися і просили відкликати городових і солдатів тільки з того коридору, де збиралися студенти. Це прохання студентів я виконав, і всі вони мирно і тихо вийшли з університету і розійшлися по домівках, давши чесне слово, що вони ні в університеті, ні на вулиці не будуть ні співати “вічну пам’ять”, ні взагалі порушувати порядок, що і виконали в усі наступні дні. При цьому я вважаю обов’язком відзначити, що студенти щодо чинів поліції і солдатів вели себе надзвичайно коректно.

б) у жіночому медичному інституті: з’явилися на лекції курсистки близько 12 години дня і зайнялися обговоренням питання у зв’язку зі смертю Л.Н. Толстого. Тому професором Морозовим було оголошено, що занять не буде, і запропоновано курсисткам розійтися. Частина курсисток вийшла з інституту і зупинилася у дворі, а частина залишилася в одній з аудиторій і склала самовільну сходку з приводу вшанування пам’яті Толстого. До тих курсисток, що залишилися в інституті, побажали повернутися деякі з тих, що вийшли, але адміністрацією інституту входи були закриті, і курсистки, щоб проникнути в інститут, вибили одне скло у вікні інституту. На вимогу завідувача інститутом професора Морозова в інститут увійшов наряд поліції, за пропозицією якого курсистки залишили інститут і розійшлися по домівках.

в) вистави та подання в усіх театрах, у цирку і сінематографі йшли щодня, хоча при порівняно меншій кількості публіки (...) [Там само, арк. 61–62 зв.].

Міністерство внутрішніх справ з подвоєною пильністю стежило за подіями, що відбувалися в Москві, Петербурзі, Києві та інших великих містах. 13 листопада губернаторам і градоначальникам була направлена шифрована депеша, в якій пропонувалося “вжити заходів до неухильного виконання наведених нижче вказівок...”: 1) попередити керівництво навчальних закладів про неприпустимість дозволяти будь-які сходки; 2) будь-які вуличні демонстрації повинні бути негайно придушені; 3) попередити редакторів газет, що розміщення статей, які підбурюють вуличні демонстрації, неприпустимі; 4) не дозволяти до припинення заворушень ніяких зборів, на яких “можна очікувати антиурядові або спонукаючі до безладів постанови” [1, с. 199].

Дотримуючись міністерського припису, Київський генерал-губернатор Ф.Ф. Трепов направив в.о. Київському губернатору А.Ф. Гіречу таємний лист, у якому повідомляв, що 13 листопада в Купецькому залі під керівництвом професора Київського університету Волкова мають відбутися збори, присвячені пам’яті видатного російського хірурга М.І. Пирогова. Однак він побоюється, що учасники зборів, перебуваючи під враженням останніх подій, пов’язаних зі смертю Л.Н. Тол-

стого, можуть обернути цей форум у маніфестацію, і тому просить дати розпорядження про те, “щоб вшанування пам’яті Н.І. Пирогова було відкладено аж до настання в м. Києві повного спокою”. Отримавши листа генерал-губернатора, Гіреч наклав на нього резолюцію: “Збори треба перенести”, що і було зроблено [2, арк. 44 зв.].

Незважаючи на те, що заняття в навчальних закладах м. Києва поновилися, київська “охранка” продовжувала оперативне відстеження ситуації в студентському і ліберально налаштованому професорському середовищі. 17 листопада начальник Київського охоронного відділення підполковник М.М. Кулябко надіслав в.о. губернатора А.Ф. Гіречу цілком таємне повідомлення, в якому вказував, що за наявними у відділенні негласними відомостями серед учнів вищих навчальних закладів триває посилена агітація про вшанування пам’яті графа Л.Н. Толстого. Одним із головних їх рішень є протест проти смертної кари, який мають висловити у формі влаштування демонстрації. Цю демонстрацію планують влаштувати на дев’ятий день смерті письменника. Для вироблення спільного плану дій з представниками вищих навчальних закладів створено “Коаліційну Раду”, яку заарештували в повному складі під час першого засідання. “Таким чином, – зробив висновок керівник Київської “охранки”, – затверджений Радою план демонстрації не міг бути своєчасно повідомлений навчальним закладам, і вони залишилися без головних своїх керівників, що викликало серед них страшний переполюх і розгубленість”.

На закінчення Кулябко повідомляв, що “в даний час, зважаючи на невдачу, якої зазнали на дев’ятий день, вирішено перенести всі активні виступи на 40-й день, доклавши при цьому всіх зусиль, щоб залучити до демонстрації якомога більшу кількість робочих і київської інтелігенції” [Там само, арк. 32].

22 листопада Кулябко направив генерал-губернатору Ф.Ф. Трепову абсолютно таємну доповідь, у якій писав:

“Смерть графа Л.М. Толстого викликала пожвавлення в київських ліберальних і революційних колах. Всупереч їх очікуванням, настроїв учнівської молоді виявився в дуже різких і на рідкість солідарних, під керівництвом так званого “Коаліційного Комітету”, діях. Попри те, що у толстовські дні розрозгулялися пристрасті, паралізуючого впливу заворушення не викликали, як того і слід було очікувати, п.п. професори Політехнічного інституту. Недарма Політехнічний інститут вважається вільною “державою” в державі, абсолютно недоступним для поширення загальних заходів, що виробляються урядом з метою охорони громадської і державної безпеки”.

Далі Кулябко констатував, що під час “толстовських днів” всі ради професорів вищих навчальних закладів Києва пішли назустріч державній владі і, по можливості, сприяли недопущенню заворушень. І тільки Політехнічний інститут “став проти цього, допускаючи в своїх стінах робити безперешкодно безлад своїм студентам”.

“Але це все в минулому, – писав жандармський підполковник. – Тепер, на щастя, заворушення, пов’язані з толстовськими днями, закінчилися і пристрасті почали заспокоюватися”. Проте, продовжував Кулябко, рада професорів Політехнічного інституту на чолі з його директором К.В. Дементьєвим звернулася до

керівників усіх вищих навчальних закладів Києва з новою пропозицією: взяти участь у вшануванні пам'яті померлого письменника Л.М. Толстого, організованому ними на базі Політехнічного інституту. Таку пропозицію вже підтримали два приватних навчальних заклади: Медичний жіночий інститут в особі професора С.П. Томашевського і Комерційний інститут в особі професора М.В. Довнар-Запольського. Шеф Київської “охранки” побоювався, що до них можуть приєднатися й інші керівники навчальних закладів міста. Тому Кулябко не сумнівався, “якщо буде дозволено поєднане вшанування пам'яті Толстого, то це послужить знову сигналом до заворушень”. З метою їх недопущення він пропонував генерал-губернатору заборонити “спільне вшанування пам'яті письменника Толстого”.

Прочитавши доповідь Кулябко, Трепов наклав на неї резолюцію: “Запросити до мене п. Дементьева між 10–12 год. дня 12 листопада 1910 р.” [Там само, арк. 34]. Слід припустити, що “розмова” генерал-губернатора з норавливим професором-лібералом мала позитивний для київської влади результат. У подальшому поліцейському листуванні відомостей про проведення спільного заходу із вшанування пам'яті Л.М. Толстого немає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Апостолов Н.Н.* Лев Толстой и русское самодержавие. М.–Л.: Госиздат, 1930.
2. Центральний державний історичний архів України. Ф. 442. Оп. 858. Спр. 304.
3. Державний архів м. Києва Ф.16. Оп. 350. Спр. 93.
4. ЦДІА України. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 2049.

REFERENCES

1. *Apostolov, N.N.* (1930) Lev Tolstoy i russkoye samoderzhaviye. “Leo Tolstoy and the Russian Autocracy”. Moscow-Leningrad: Gosizdat [in Russian].
2. Central State Historical Archives of Ukraine (TsGIA of Ukraine). F. 442. Descr. 858. Case 304 [in Ukrainian].
3. State Archives of Kiev F.16. Descr. 350, Case 93 [in Ukrainian].
4. TsGIA of Ukraine. F. 275. Descr. 1. Case. 2049 [in Ukrainian].

UDC 351.74(091)

Chysnikov Volodymyr,
Doct. Sci. (Law), Associate Professor,
Chief Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2020-7298

HONORING OF THE MEMORY OF LEV TOLSTOI IN KYIV On November 8–12, 1910: ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE KYIV POLICE (to the 110th anniversary of the writer's death)

Research article analyzes little-known archival materials about honoring the memory of the honorary member of Saint Volodymyr Kyiv University, the world-

© Chysnikov Volodymyr, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.4\(50\).1](https://doi.org/10.36486/np.2020.4(50).1)

Issue 4(50) 2020

<http://naukaipravoohorona.com/>

known writer, Count Leo Tolstoy, who died on November 7 (20) 1910 at the distant station Astapovo Ryazan-Ural Railway, in the poor house of the station chief. The author focuses on the actions of the Kyiv police, whose task was to prevent any demonstrations and meetings in the city; take all legal measures to prevent riots, and in the event of their occurrence – “to suppress them from the beginning, acting decisively”.

The Ministry of Internal Affairs and the Police Department, in particular, began to prepare in advance for the possible death of the writer. On November 5, 1910, a telegram was sent to the governors, signed by Comrade Minister of the Interior and Chief of the Gendarmerie Corps, Lieutenant General P.G. Kurlov, in which it was proposed in the event of Tolstoy’s death not to oppose the service of memorial services. At the same time, the organizers and those present were to be “observed and in no way allowed to make any anti-government speeches”.

On the same day, Kyiv Police Chief von Lang signed a secret order, which provided for a set of measures (11 points) aimed at preventing possible demonstrations and riots in the event of the death of L.M. Tolstoy. One of the clauses of the order stated: “To assist the police in suppressing the riots, a hundred Cossacks of the Ural Cossack Regiment are provided, which should be in the yard of the city police at the disposal of the police chief”.

The excerpts from the reports of the Kyiv police chief and other police officers dated November 8–12, given by the author, show that the police “successfully coped” with the task. It is no coincidence that in response to the “decisive actions” of the police, a postcard was sent to the Kyiv mayor on November 10, in which it was written in block letters: NO ONE WILL PROHIBIT

Keywords: L.M. Tolstoy, Kyiv Police, Ministry of Internal Affairs, Police Department, Kyiv Security Department.

Отримано 24.11.2020